

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ГОНЧАРУК АНДРІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК 340.13

**МЕХАНІЗМ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ
(ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі теорії права і держави Інституту держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
БОБРОВНИК Світлана Василівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри теорії права та держави.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ГАРАСИМІВ Тарас Зеновійович,
Національний університет «Львівська політехніка»,
заступник директора Навчально-наукового
Інституту права та психології,
декан повної вищої освіти,
професор кафедри теорії та філософії права;

кандидат юридичних наук, доцент
ЗАВАЛЬНИЙ Андрій Миколайович,
Національна академія внутрішніх справ України,
начальник кафедри теорії держави і права.

Захист відбудеться «28» березня 2016 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.18 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «26» лютого 2016 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Токарчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблеми правової поведінки людини є одним з наріжних каменів юриспруденції. Упродовж століть – від античної філософії та до сучасної правової науки – не припиняються спроби осмислити процеси та механізми, що передують людській активності, визначити об'єктивні закономірності та встановити, яким чином середовище, в якому перебуває індивід, впливає на прийняття ним юридично значущих рішень.

Формування правової поведінки особи є закономірним та логічно упорядкованим процесом, в якому під впливом зовнішнього оточення, індивідуального сприйняття дійсності, а також особистих інтересів і потреб формується модель майбутньої поведінки, що реалізується у правовій активності особи.

Актуальність пізнання процесу становлення поведінкової моделі індивіда визначається необхідністю визначення ролі соціальних, правових, психологічних та інших факторів впливу, під дією яких особа обирає найбільш прийнятний для неї спосіб задоволення власних потреб. Усвідомлення того, що і в якій мірі визначило поведінку суб'єкта, сприяє подоланню таких негативних явищ у суспільстві, як рівень злочинності, маргінальна поведінка, правовий інфантилізм, нігілізм тощо. Водночас для забезпечення реальної можливості імплементації теоретичних напрацювань у практичні заходи необхідним є застосування абсолютно нового підходу до визначення об'єкту цього дослідження.

Обрана тема дисертаційного дослідження спрямована на розробку та обґрунтування завершеної концепції механізму правової поведінки, що базується на поєднанні біхевіористських теорій, класичних поглядів на правову поведінку, окремих положень психологічної та соціологічної наук, а також авторського підходу до аналізу співвідношення видів правової поведінки, класифікації елементів механізму її детермінації та особливої ролі правового примусу.

Дослідження об'єкту пізнання здійснюється в аспекті його комунікативного призначення. Правова поведінка розглядається не лише як спосіб реалізації суб'єктивних прагнень індивідів в межах наданої їм правом свободи, а і як універсальний засіб взаємодії громадян між собою та державними інституціями.

Незважаючи на значну наукову цінність знань про статус правової поведінки, комплексне дослідження цього явища розпочалось лише наприкінці 70-х років ХХ ст. Водночас необхідно зауважити, що на сьогодні відсутнє ґрунтовне та всебічне наукове осмислення механізму правової поведінки індивідів як теоретико-правової категорії через аналіз її ознак, структурної характеристики та місця в системі суміжних понять.

Зокрема серед представників юридичної науки, які досліджували проблеми правової поведінки та суміжних до неї категорій і чий праці були покладені в основу цього дослідження, доцільно назвати таких вчених, як С. О. Анохін, Е. М. Балашова, С. В. Бобровник, Н. В. Галустян, Т. З. Гарасимів, П. В. Демидов, Г. Х. Єфремова, О. Л. Кдлян, О. Л. Ковальова, Ю. О. Козенко, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, С.В. Лелявін, О. М. Лебедєва, І. М. Максимова, Н. О. Маркова, Е. К. Нурпеісов,

В. В. Оксамитний, О. М. Омельчук, Н. М. Оніщенко, А. С. Палазян, О. Д. Прусаков, О. Р. Ратінов, Д. В. Рукавішніков, В. М. Сиріх, О. Ф. Скакун, О. Р. Смірнов, Т. І. Тарахонич, Н. І. Тюріна, Л. М. Фомічова, Н. Ю. Фролова.

Інтенсифікація доктринальних досліджень у сфері правової поведінки створює сприятливі умови для становлення та розвитку суспільної свідомості, загальної правоповаги, подолання негативних соціальних явищ. Водночас необхідно зауважити, що окремі питання, до яких належить і характеристика механізму правової поведінки, є мало дослідженими. Маємо відзначити, що ця проблематика до недавнього часу оминалася представниками правової науки, залишаючи тим самим прогалини у вченні про правову поведінку особистості, зокрема, закономірності її детермінації.

Відзначаючи здобутки зазначених науковців у становленні сучасних поглядів на феномен правової поведінки, зауважимо на доцільності спрямування пізнавального потенціалу на дослідження її теоретичного аспекту з урахуванням механізмів її становлення та факторів, що беруть участь в цьому процесі. Означене вище і обумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у відділі теорії права і держави Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України в межах тем науково-дослідних робіт «Проблеми праворозуміння та реалізації права в умовах демократичного розвитку» (номер державної реєстрації 0110U0037331) та «Принцип рівності у праві: теорія і практика» (номер державної реєстрації 0112U007119). Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (Протокол № 10 від 18 грудня 2012 року).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у здійсненні теоретико-правового аналізу поняття механізму правової поведінки; його осмисленні з позицій природно-правового, соціологічно-правового та комунікативного підходів; у розробці цілісної та завершеної концепції механізму правової поведінки.

Досягнення зазначеної мети обумовлює необхідність вирішення таких задач:

- *розкрити* парадигму становлення наукових поглядів на правову поведінку та охарактеризувати етапи наукового дослідження проблеми;

- *визначити* методологічну основу пізнання механізму правової поведінки та роль і значення антрополого-комунікативного підходу як інструментального базису дослідження;

- *обтунтувати* авторське визначення поняття правової поведінки як юридичної категорії;

- *встановити* місце категорії «механізм правової поведінки» в системі таких суміжних правових категорій як «правова діяльність», «правова активність», «юридична поведінка», «поведінка у сфері права», «юридично значима поведінка»;

- *виокремити* ознаки правової поведінки, що відокремлюють її від інших видів соціально-значимої діяльності;

- *сформулювати* визначення поняття механізму правової поведінки, розглянути його ознаки та стадії;

- *виокремити* структурні елементи механізму правової поведінки та проаналізувати їх роль в детермінації поведінки індивіда;

- *розглянути* дихотомічну природу правової поведінки в аспекті антагонізму її правомірної та неправомірної форм;

- *з'ясувати* форми та способи впливу правового примусу на процес становлення правової поведінки.

Об'єктом дослідження є права поведінка як комплексна, міжгалузева наукова категорія.

Предметом дослідження є загальнотеоретичний аспект механізму правової поведінки.

Методи дослідження. Враховуючи мету та задачі дисертаційної роботи, методологічну основу дослідження складає ієрархічно побудована система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціальнонаукових методів, принципів наукового пізнання та наукових підходів.

В основу дослідження покладено застосування *антрополого-комунікативного підходу*, що сприяв аналізу індивідуальних, правових та суспільних факторів становлення правової поведінки; характеристиці взаємодії людини, суспільства та держави і подоланню протиріч між ними; вдосконаленню стандартів правового регулювання поведінки індивідів, які мають виходити за межі примусового характеру; встановленню стимулюючих заходів для обрання суб'єктами права юридично належної чи доцільної поведінки; пізнанню комунікативного аспекту правової поведінки як системи знаків та символів; аналізу юридичних текстів на їх відповідність реально існуючим правовідносинам та стандартам поведінки; органічному поєднанню соціального, психологічного та правового аспекту правової поведінки.

Дослідження механізму правової поведінки будується на поєднанні двох основоположних філософських методів пізнання: метафізичного та діалектичного. Використання *метафізичного методу* в цьому дослідженні забезпечило сприйняття та осмислення досліджуваних категорій для визначення їх природнього стану поза зовнішнім втручанням та подальшого зіставлення з реально існуючою формою, що зазнала впливу соціального та правового середовища (підрозділ 2.1., 2.4.). *Діалектичний метод* сприяє аналізу історичної парадигми становлення вчення про правову поведінку (підрозділ 1.1.); визначенню видозміни об'єкта дослідження (підрозділ 2.1.); єдності і наступності форм і типів правової поведінки; розкриттю дійсних протиріч, що властиві цьому феномену (підрозділи 2.3., 2.4.), встановленню залежності типових стандартів поведінки від середовища, в якому перебуває суб'єкт (підрозділ 2.1.). *Історичний метод* застосовувався для аналізу становлення теорії правової поведінки (підрозділ 1.1.). Для визначення змісту термінів, зіставлення подібних категорій та визначення дефініцій у дослідженні механізму правової поведінки використано *метод семантичного аналізу* (підрозділи 1.3., 1.4., 2.1.). За допомогою *компаративного методу* здійснювався аналіз існуючих поглядів на природу механізму правової поведінки, визначення їх найсуттєвіших здобутків, а також в процесі порівняльного аналізу об'єкта дослідження та суміжних правових явищ (підрозділи 1.1., 1.3., 1.4.). *Аксіологічний метод* застосовувався для

тлумачення правової поведінки, визначення її місця в правовій системі та для характеристики тих цінностей, що впливають на обрання суб'єктами тієї чи іншої моделі поведінки (підрозділи 2.1., 2.2.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є одним з перших в сучасній юриспруденції загальнотеоретичним дослідженням, в межах якого розглядається проблематика механізму правової поведінки, аналізується її комунікативний аспект та пропонується новий підхід до визначення способу впливу правового примусу на поведінку суб'єктів.

Наукова новизна одержаних результатів і особистий внесок автора відображено в таких найважливіших висновках, положеннях та рекомендаціях, що виносяться на захист:

вперше:

- запропоновано авторське визначення поняття механізму правової поведінки як процесу впливу факторів зовнішнього середовища та особистих переконань на свідомість індивіда та водночас як узгодження в свідомості індивіда інформаційного та стимулюючого впливу факторів, мотивів, цілей та установок, які характеризуються суперечливістю, належать до правової або соціальної сфер, мають об'єктивну та суб'єктивну форми, в результаті чого формується компроміс, що виконує роль вольового обґрунтування та усвідомлення індивідом мети і значення власної поведінки;

- проаналізовано комунікативний аспект правової поведінки, призначення якого полягає у встановленні змістовного зв'язку між особистістю, суспільством та державою як основними суб'єктами в соціальній системі; при цьому правова поведінка є матеріальним виразом наміру особи застосувати норми права, про що особа заявляє усім зацікавленим у цьому суб'єктам своїми діями;

- запропоновано концептуальне розуміння ролі правового примусу в механізмі правової поведінки, яка розглядається у нормативному, комунікативному і психологічному аспектах: нормативний аспект характеризує об'єктивну форму буття примусу в нормативно-правових актах, принципах законодавства, інших інструментах владного впливу; комунікативний аспект полягає у здатності доносити до індивіда певну ідею, обмеження чи іншу форму інформації, яка, втілюючись в індивідуальних установках особи, бере участь у механізмі правової поведінки; психологічний аспект є способом, в який особа свідомо сприймає правовий примус та через який відбувається його вплив на становлення правової поведінки суб'єкта;

удосконалено:

- погляди на історіографічну парадигму дослідження правової поведінки та її механізму, відповідно до яких актуалізація наукового пізнання в цьому напрямку відбулась у другій половині 60-х р. ХХ ст., коли завдяки сформованому у працях вчених радянської доби підґрунтя правова поведінка визначилась як самостійний напрям правового пізнання;

- уявлення про склад правової поведінки, до якого належать: суб'єкт – фізична особа чи група осіб, що знаходяться у стані свідомого сприйняття дійсності та свободи волі; суб'єктивна сторона – внутрішні мотиви та переконання суб'єкту, які

стали передумовою правової поведінки та передбачення суб'єктом бажаних та допустимих правових наслідків; об'єкт – предмети, процеси та явища соціальної дійсності, існування чи статус яких визначається правом; об'єктивна сторона – юридично значущі дія чи бездіяльність, правові наслідки поведінки; причиново-наслідковий зв'язок між діями та наслідками, правовий нагляд з боку держави, комунікативний зміст поведінки;

- теоретичне обґрунтування критеріїв визначення характеру конкретної моделі правової поведінки, до яких належить: оцінка поведінки в залежності від суспільних стандартів, відповідність правовим нормам; особливі умови, визначені в законодавстві, що відносять поведінкову модель до певного виду всупереч її протиправності чи суспільній небезпечності;

- уявлення про структуру механізму правової поведінки як сукупності факторів, нормативно-правових установок особистості, правових стимулів та мотивації;

дістали подальшого розвитку:

- підходи до співвідношення поняття «правова поведінка» із суміжними поняттями, відповідно до яких «правова поведінка» є оптимальним рішенням для позначення досліджуваного явища; при цьому близьким за змістом до правової поведінки визнається категорія «правова активність», що характеризує об'єктивний аспект поведінки, тобто її форму втілення у діях або бездіяльності особи;

- уявлення про класифікацію факторів правової поведінки на об'єктивно-правові, що належать до правової системи, існують поза волею суб'єкта як елемент соціальної і правової реальності і які сприймаються як факти (норми права, законність); суб'єктивно-правові, що характеризують сприйняття особою правової дійсності (психологічні фактори, переконання, воля, правосвідомість, правова культура, усвідомлення відповідальності); соціальні, які характеризують вплив суспільного простору на становлення правової поведінки індивіда (економічні, політичні, соціальні, культурні);

- уявлення про нормативний підхід до форм правомірної поведінки як пасивне дотримання заборон, реалізація принципів права, застосування аналогії права та закону, а також про природно-правовий підхід як всі різновиди соціально-корисної діяльності;

- теоретичні положення щодо детермінації неправомірної поведінки як складного, комплексного та багатоетапного процесу, до якого залучено соціальні, правові, психологічні чинники та фактори, що містять негативний зміст, формуючи в свідомості індивіда відповідну модель поведінки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані у: а) *науково-дослідній діяльності* для поглиблення знань про механізм правової поведінки з метою визначення на теоретичному рівні практико-прикладних шляхів підвищення правової культури населення та стану законності; б) *законотворчій роботі* для нормативного закріплення заходів, націлених на запобігання поширенню неправомірної поведінки в суспільстві; в) *правозастосовній діяльності* для ефективного впливу на рівень правомірності поведінки індивідів; г) *навчальному процесі* при викладанні дисциплін «Теорія

права» та «Психологія права», а також у процесі підготовки розділів навчальних посібників і підручників.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювались на засіданнях відділу теорії права і держави Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України та доповідались на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реформування правової системи України» (Луцьк, 26–27 червня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретико-методологические и конституционные основы устойчивого развития национальной правовой системы в условиях глобальных и региональных процессов в контексте защиты прав человека и построения правового государства» (г. Минск, 19–20 октября 2015 г.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи» (м. Луцьк, 11 грудня 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Національна ідея та правосвідомість в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (Ірпінь, 16 грудня 2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи викладено автором у 8 наукових працях, в тому числі у 5 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, одна з них – в іноземному виданні, та у 3 тезах доповідей на науково-практичних конференціях. Публікації повною мірою відображають наукові та практичні результати дисертаційної роботи.

Структура дисертації зумовлена метою та задачами дисертаційного дослідження і складається із вступу, двох розділів, що містять 8 підрозділів, висновків до розділів, висновків до дисертації та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 188 сторінок, із них основного тексту – 168 сторінок. Список використаних джерел вміщує 198 найменувань на 20 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації та стан її наукової розробки, визначено зв'язок з науковими планами та темами, мету та задачі роботи, сформульовано об'єкт та предмет, визначено методи дослідження, обґрунтовано положення, що складають наукову новизну одержаних результатів, наведено відомості щодо апробації основних результатів дослідження, його структуру.

Розділ перший «Теоретико-методологічні засади дослідження правової поведінки» складається з чотирьох підрозділів, присвячених історіографічній парадигмі пізнання правової поведінки та її механізму, обґрунтуванню методологічних засад цього дослідження, характеристиці правової поведінки, її ознак та видів, а також визначення місця правової поведінки в системі суміжних правових понять.

У *підрозділі 1.1. «Парадигма дослідження правової поведінки: історіографічний аспект»* здійснюється історико-правовий аналіз періодів становлення вчення про правову поведінку. Обґрунтовується, що ще за часів античних філософів правова поведінка виступала предметом пізнання. Визначаються особливості поглядів на правову поведінку впродовж кожного історичного періоду та в залежності від пануючої на той час ідеології.

Підтверджується точка зору, згідно з якою сучасний етап дослідження правової поведінки правомірно відраховувати від кінця 60-х р. – початку 80-х р. ХХ ст. Відзначається особлива роль досліджень В.М. Кудрявцева у становленні сучасної наукової думки про правову поведінку.

В підрозділі 1.2. *«Методологічні основи пізнання правової поведінки»* визначаються принципи, підходи та методи наукового пізнання, які покладаються в основу пізнання механізму правової поведінки.

Визначено, що методологічною основою дослідження механізму правової поведінки виступають ті методологічні підходи та методи пізнання, що сприяють всебічному аналізу об'єкта дослідження із застосуванням як традиційного філософського інструментарію, так і новітніх підходів до вивчення об'єктів соціально-правової площини. Розглянуто цілісну систему принципів, підходів та методів пізнання, застосування яких покликано забезпечити достовірність та наукову обґрунтованість отриманих знань.

У підрозділі 1.3. *«Правова поведінка як юридична категорія: поняття та ознаки»* розглядається поняття «правова поведінка» як наукова категорія та водночас як соціально-правовий феномен, здійснюється аналіз чинних наукових підходів і концепцій, визначаються ознаки та обґрунтовується авторський підхід до розуміння поняття та рис правової поведінки.

Аналізуються дуалістичний та змістовний підходи до розуміння правової поведінки та зауважується односторонність, притаманна всім концепціям правової поведінки. Пропонується авторське бачення організаційних, змістовних та формальних ознак правової поведінки, що відкриває альтернативні способи її дослідження та сприйняття, а також нові напрями у її пізнанні.

Обґрунтовується позиція, згідно з якою правову поведінку доцільно розглядати у поєднанні класичних теорій та малодосліджених аспектів її буття, що полягають в її обумовленості правовими, соціальними та психологічними факторами, в її комунікативному призначенні та символічному характері.

Характеризується склад правової поведінки, який пропонується розглядати за традиційною структурою: суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт, об'єктивна сторона, – однак у контексті принципово нового підходу до сприйняття цього феномену, що підкреслює його комунікативну та символічну природу, а також виключне соціальне призначення.

У підрозділі 1.4. *«Види правової поведінки та її місце в системі суміжних понять»* зауважується відсутність уніфікованого підходу до зіставлення поняття «правова поведінка» із близькими за змістом категоріями. Підтверджується теза про доцільність застосування терміну «правова поведінка» в цьому напрямі досліджень через відсутність логічних протиріч у формулюванні, неприпустимість обмежень сфери правової активності несуттєвими ознаками та виокремлення з усього обсягу суспільних відносин тих, що є найсуттєвішими і потребують належного наукового осмислення.

Розглядається співвідношення видів правової поведінки та будується цілісна система таких видів, за якої будь-яка модель поведінки може бути класифікована за її відповідністю правовим приписам та суспільною значущістю діяння.

Розділ другий «Категорія механізму правової поведінки в контексті системно-структурного та комунікативного підходів» складається з чотирьох підрозділів, в яких розглядається механізм правової поведінки, обґрунтовується дихотомічний взаємозв'язок її правомірного та неправомірного видів, визначається роль та форми участі феномену правового примусу в становленні правової поведінки особистості.

В підрозділі 2.1. *«Системно-структурний аналіз природи та елементів механізму правової поведінки»* досліджується поняття та елементи механізму правової поведінки, визначається категорія фактору правової поведінки як об'єкту правової, соціальної дійсності чи психологічного явища, що впливає на детермінацію правової активності індивіда.

Встановлюється роль правових норм, суспільних цінностей, стану законності, індивідуальних нормативно-правових установок та мотивації у формуванні правової поведінки суб'єктів. Досліджуються стадії мотивації, планування та виконання механізму правової поведінки.

В підрозділі 2.2. *«Механізм правомірної поведінки: елементи та форми прояву»* акцентується увага на критерії правомірності поведінки. Обґрунтовується, що правомірність поведінки поширюється за межі правових приписів і визначається в першу чергу через несуперечність закону. Пропонується розглядати механізм правомірної поведінки як процес становлення, визначення та реалізації соціально доцільної, вольової поведінки індивідів, яка має правовий характер та не суперечить його приписам.

Досліджуються правові фактори, мотиви та стимули, які при детермінації поведінки визначають її несуперечливість праву та соціальну доцільність. Звертається увага на категорію стимулу, що розглядається як своєрідний інструмент переконання індивіда у доцільності правомірної поведінки, для чого застосовуються як нормативні засоби, так і психологічні прийоми.

Звертається увага на форми правомірної поведінки, які доцільно розглядати у вузькому (нормативному) та широкому (природно-правовому) значенні, та зазначається, що правомірною необхідно кваліфікувати і ту поведінку, яка не суперечить нормам права.

В підрозділі 2.3. *«Дихотомія правової поведінки та аналіз зв'язків між її видами»* правова поведінка осмислюється в аспекті дихотомії її буття у правомірній та протиправній формах. Встановлюється логічний взаємозв'язок між її видами, визначаються їх межі та формулюються критерії належності поведінкової моделі до певного виду правової поведінки.

Обґрунтовується доречність застосування терміну «неправомірна поведінка» для позначення правової активності суб'єктів, що не відповідає або прямо протирічить правовим приписам, має суспільно-небезпечний або суспільно-шкідливий характер і є протилежною правомірній поведінці. Встановлюється, що визначення механізму неправомірної поведінки базується на трьох її основних ознаках – структурності, здатності піддаватись зовнішньому та внутрішньому впливу та неправомірних наслідках поведінки. Визначаються та класифікуються фактори неправомірної поведінки індивідів. Розглядаються шляхи протидії проявам

неправомірної поведінки на двох рівнях: у соціально-правовій сфері, в якій існує оточення, що визначає поведінкові орієнтири індивіда, та власне на рівні детермінації правової активності.

Пропонується застосування поняття «значущість фактору правової поведінки» як оціночної категорії, що характеризує значення та роль впливу об'єктивно-правових, суб'єктивно-правових та соціальних факторів на становлення правової поведінки індивіда, в тому числі її відповідності праву.

В підрозділі 2.4. «Реалізація правового примусу як елементу механізму правової поведінки» досліджується категорія правового примусу як невід'ємної частини вчення про правову поведінку і обов'язкового елементу механізму впливу держави на волю та поведінку особи.

Відстоюється теза, згідно з якою правовий примус не обмежується призначенням панування держави над волею суб'єктів, а існує як повноцінний елемент соціальної системи, що забезпечує її сталість, належний рівень функціонування, сприяє взаємодії суспільних інституцій та, що найважливіше, стимулює суб'єктів до орієнтування на правові приписи у своїй поведінці та забезпечує реалізацію комунікативної функції правової поведінки.

Акцентується увага на тому, що правовий примус не завжди ґрунтується на конфлікті і не має характеру протиріччя волі суб'єкта та правового припису. Натомість, істотна роль у виконанні покладених на цей інститут завдань полягає в інтеграції правових ідей та принципів у нормативно-правові установки суб'єктів.

Запропоновано теоретичну модель участі правового примусу в детермінації правової поведінки, що полягає у сукупності його нормативного, комунікативного і психологічного аспектів.

ВИСНОВКИ

У висновках міститься теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, що полягає у розкритті поняття, сутності, природи, структури, ефективності механізму правової поведінки. Основними науковими і практичними результатами роботи є такі висновки:

1. Історіографічний огляд парадигми пізнання правової поведінки підтвердив зацікавленість дослідників від античності до сьогодення у цьому напрямку пізнання. Роль суспільно корисної поведінки індивідів усвідомлювали ще в прадавніх цивілізаціях. Кожна історична епоха характеризувалась своїм розумінням правової поведінки. Поняття «правова поведінка» не існувало до ХХ ст., а дослідження, що проводились у цій сфері, мали переважно характер світоглядних концепцій чи політичних доктрин. Актуалізація наукового пізнання в цьому напрямку відбулась в другій половині 60-х р. ХХ ст. Завдяки сформульованому підґрунтю у працях вчених радянської доби, правова поведінка визначилась як самостійний напрям правового пізнання. Сучасна юриспруденція спрямовує свій пізнавальний потенціал в першу чергу на такі аспекти правової поведінки, як правопорушення, правова соціалізація та ін. На тлі цієї тенденції все актуальнішими стають питання механізму правової поведінки як сукупності факторів, що визначають правову активність

суб'єкта.

2. Запропоновано авторське визначення правової поведінки як логічно упорядкованого стандарту соціально-значущої поведінки, що характеризується специфічним складом, наявністю правового елементу та обумовленістю соціальними, правовими та психологічними факторами, які впливають на характер поведінки, її відповідність правовим приписам та очікуваним результатам.

3. Правова поведінка характеризується через її окремі складові, до яких належать: суб'єкт – фізична особа чи група осіб, що знаходяться у стані свідомого сприйняття дійсності та свободи волі; суб'єктивна сторона – внутрішні мотиви та переконання суб'єкту, які стали передумовою правової поведінки та передбачення суб'єктом бажаних та допустимих правових наслідків; об'єкт – предмети, процеси та явища соціальної дійсності, існування чи статус яких визначається правом; об'єктивна сторона – юридично значущі дія чи бездіяльність, правові наслідки поведінки; причиново-наслідковий зв'язок між діями та наслідками, правовий нагляд з боку держави, комунікативний зміст поведінки.

4. Комунікативний характер правової поведінки полягає у встановленні змістовного зв'язку між особистістю, суспільством та державою як основними суб'єктами в соціальній системі; при цьому правова поведінка є матеріальним виразом наміру особи застосувати норми права, про що особа заявляє усім зацікавленим в цьому суб'єктам своїми діями.

5. Механізм правової поведінки визначається як процес впливу факторів зовнішнього середовища та особистих переконань на свідомість індивіда, та як узгодження в свідомості індивіда інформаційного та стимулюючого впливу факторів, мотивів, цілей та установок, які характеризуються суперечливістю, належать до правової або соціальної сфер, мають об'єктивну та суб'єктивну форми, у результаті чого формується компроміс, що виконує роль вольового обґрунтування та усвідомлення індивідом мети і значення власної поведінки.

6. Основним елементом механізму правової поведінки є фактори правової поведінки як об'єкт правової, соціальної дійсності чи психологічного явища, що впливає на детермінацію правової активності індивіда. Такі фактори поділяються на: об'єктивно-правові, що належать до правової системи, існують поза волею суб'єкта як елемент соціальної і правової реальності і які сприймаються як факти (норми права, законність); суб'єктивно-правові, що характеризують сприйняття особою правової дійсності (психологічні фактори, переконання, воля, правосвідомість, правова культура, усвідомлення відповідальності); суспільні, які характеризують вплив соціального простору на становлення правової поведінки індивіда (економічні, політичні, соціальні, культурні).

7. Для оцінки ролі та ефективності дії факторів правової поведінки застосовується критерій значущості як оціночної категорії, що характеризує значення та роль впливу об'єктивно-правових, суб'єктивно-правових та соціальних факторів на становлення правової поведінки індивіда, в тому числі її відповідності праву.

8. Реалізація особою власної поведінки здійснюється у відповідності до сформованої в її свідомості моделі, яка є свідомим відображенням результату

механізму правової поведінки. Критеріями визначення характеру конкретної моделі правової поведінки є оцінка поведінки в залежності від суспільних стандартів і її відповідності правовим нормам та особливі умови, визначені в законодавстві, що відносять поведінкову модель до певного виду всупереч її протиправності чи суспільній небезпечності.

9. Правова поведінка має дихотомічний характер, що реалізується у двох її основних видах: правомірній та неправомірній поведінці. Лише завдяки логічним протиріччям та внутрішнім зв'язкам цих видів поведінки утворюються критерії належної та допустимої поведінки, правомірного та протиправного тощо.

10. Механізм неправомірної поведінки відповідає тим же закономірностям детермінації, що чинні для правової поведінки, та визначається як складний, комплексний та багатоетапний процес, в який залучено соціальні, правові, психологічні чинники та фактори, що містять негативний зміст, формуючи в свідомості індивіда відповідну модель поведінки; характерним для цих явищ є певний ціннісний елемент, тобто смислове значення для суб'єкта. Фактори детермінації неправомірної поведінки є негативним, однак невід'ємним елементом соціальної системи, який не лише впливає на механізм становлення активності індивідів, але й характеризує саме суспільство, якість його існування та процеси, що відбуваються в ньому.

11. Правовий примус є невід'ємним елементом механізму правової поведінки. Його участь у детермінації поведінки доцільно розглядати у нормативному, комунікативному і психологічному аспектах. Нормативний аспект характеризує об'єктивну форму буття примусу в нормативно-правових актах, принципах законодавства, інших інструментах владного впливу; комунікативний аспект полягає у здатності доносити до індивіда певну ідею, обмеження чи іншу форму інформації, яка, втілюючись в індивідуальних установах особи, бере участь у механізмі правової поведінки; психологічний аспект є способом, в який особа свідомо сприймає правовий примус та через який відбувається його вплив на становлення правової поведінки суб'єкта.

12. Невід'ємним елементом механізму правової поведінки є правовий примус, який не обмежується традиційним для правової науки сприйняттям примусу як інструменту пригноблення волі суб'єктів. Натомість примус існує як повноцінний елемент соціальної системи, що забезпечує її сталість, належний рівень функціонування, сприяє взаємодії суспільних інституцій, стимулює суб'єктів до орієнтування на правові приписи у своїй поведінці та забезпечує реалізацію комунікативної функції правової поведінки.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Гончарук А.П. Застосування антрополого-комунікативного методу в дослідженні правової поведінки / А.П. Гончарук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право. – 2012. – Вип. 19. – С. 21 – 23.

2. Гончарук А.П. Детермінація протиправної поведінки як показник ціннісних орієнтацій суспільства / А.П. Гончарук // Альманах права. – 2015. – Вип. 6 – С. 157 – 61.

3. Гончарук А.П. Комунікативний аспект правової поведінки / А.П. Гончарук // Правова держава. – 2015. – Вип. 26. – С. 536 – 542.

4. Гончарук А.П. Природа правового поведіння / А.П. Гончарук // *Leges et iura*. – 2015. – Nr. 7/2 (283) – С. 17 – 20.

5. Гончарук А.П. Правова поведінка як правова категорія: новітні підходи до дослідження / А.П. Гончарук // Держава і право. – 2015. – Вип. 69. – С. 67 – 80.

Тези доповідей на конференціях, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження

6. Гончарук А.П. Теоретичні аспекти реалізації правового примусу в механізмі правової поведінки / А.П. Гончарук // Актуальні проблеми реформування правової системи України: збірник матеріалів XII Міжнародної науково-практичної конференції, 26-27 червня 2015 р. / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2015. – С. 19 – 21.

7. Гончарук А.П. Забезпечення суб'єктивних прав та інтересів як мета державного примусу / А.П. Гончарук // Проблеми забезпечення прав і свобод людини, їх захисту в країнах Європи: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції, 11 грудня 2015 р. / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2015. – С. 24 – 26.

8. Гончарук А.П. Воля індивіда в механізмі правової поведінки / А.П. Гончарук // Національна ідея та правосвідомість в умовах трансформації сучасного українського суспільства: збірник доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 грудня 2015 р. / Національний університет Державної податкової служби України. – Ірпінь, 2016. – С. 92 – 97.

АНОТАЦІЯ

Гончарук А.П. Механізм правової поведінки (загальнотеоретичний аспект). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2016.

У дисертації досліджено феномен механізму правової поведінки як процесу впливу факторів, особистих переконань, мотивації на свідомість суб'єкта. Визначено історіографічні передумови дослідження правової поведінки та запропоновано підхід до періодизації наукового пізнання предмету в залежності від конкретної історичної епохи та пануючих в суспільстві переконань.

Запропоновано авторський підхід до понять «правова поведінка», «механізм правової поведінки», обґрунтовано ознаки цих категорій, встановлено їх місце в

системі суміжних понять. Проаналізовано склад, структуру, стадії механізму правової поведінки, виокремлено його елементи – фактори, нормативно-правові установки, мотиви та стимули.

Встановлено, що правова поведінка має комунікативне призначення та символічний характер, що полягає у створенні універсального засобу взаємодії суб'єктів в межах єдиної системи знаків та символів – права, що реалізується через правову поведінку.

Визначено роль факторів правової поведінки як об'єктів соціальної реальності та особистих переконань, що впливають на детермінацію правової поведінки особи, здійснено класифікацію видів таких факторів. Запропоновано застосування критерію значущості як оціночної категорії, що характеризує значення та роль впливу об'єктивно-правових, суб'єктивно-правових та соціальних факторів на становлення правової поведінки особи.

Доведено, що весь обсяг проявів правової поведінки існує у двох протилежних формах – правомірній та неправомірній поведінці, які мають дихотомічну природу та логічно пов'язані між собою. Встановлено, що поняття «неправомірна поведінка» найбільш відповідає вимогам, що висуваються до протилежного терміну, що є антагоністичним до правомірної поведінки. Припущено, що критерій шкідливості для суспільних відносин має бути головною ознакою розмежування видів правової поведінки. Обґрунтовано недоцільність застосування критерію відповідності поведінки правовим нормам для розмежування протиправного та правомірного видів поведінки.

Розглянуто категорію правового примусу, розширено уявлення про правовий примус як елемент механізму правової поведінки. Визначено, що правовий примус діє на процес детермінації правової поведінки у трьох аспектах – нормативному, комунікативному та психологічному.

Ключові слова: правова поведінка, механізм правової поведінки, правова активність, фактор поведінки, комунікативний аспект, символізм, дихотомія правової поведінки, правовий примус.

АННОТАЦИЯ

Гончарук А.П. Механизм правового поведения (общетеоретический аспект). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2016.

В диссертации исследовано феномен механизма правового поведения как процесса воздействия факторов, убеждений, мотивации на сознание субъекта. Определены историографические предпосылки исследования правового поведения и предложен подход к периодизации научного познания предмета в зависимости от конкретной исторической эпохи и господствующих в обществе убеждений. Определено, что комплексное понимание феномена правового поведения требует

обращения к антрополого-коммуникативному методу как исследовательскому инструментарию, что дает возможность проанализировать объект исследования с позиции синтеза индивидуального и социального аспектов права.

Предложен авторский подход к понятиям «правовое поведение», «механизм правового поведения», обоснованы характерные признаки этих категорий, установлено их место в системе смежных понятий. Проанализирован состав, структура, стадии механизма правового поведения, выделены его элементы: факторы, нормативно-правовые установки, мотивы и стимулы.

Установлено, что правовое поведение имеет коммуникативное назначение и символический характер, заключающийся в создании универсального средства взаимодействия субъектов в рамках единой системы знаков и символов – права, которое реализуется через правовое поведение.

Определена роль факторов правового поведения как объектов социальной реальности и личных убеждений, которые влияют на детерминацию правового поведения субъекта, осуществлена классификация видов таких факторов. Предложено применение критерия значимости как оценочной категории, характеризующей значение и роль влияния объективно-правовых, субъективно-правовых и социальных факторов на становление правового поведения человека.

Доказано, что весь объем проявлений правового поведения существует в двух противоположных формах – правомерном и неправомерном поведении, которые имеют дихотомическую природу и логически связаны между собой. Акцентируется внимание на критериях квалификации поведения на предмет его соответствия праву; установлено, что к таким критериям относятся: непосредственно соответствие модели поведения правовым нормам, корреспонденция с общественными стандартами, а так же особые правовые условия и критерии, которые присущи отдельным формам правовой активности индивидов.

Рассмотрена категория механизма правомерного поведения; отдельно акцентируется внимание на стимулах как инструменте убеждения индивида в целесообразности правомерного поведения, что включает в себя применение, как нормативных средств, так и психологических приемов.

Установлено, что понятие «неправомерное поведение» наиболее соответствует требованиям, предъявляемым к противоположному термину и является антагонистическим к правомерному поведению. Предполагается, что критерий вредности для общественных отношений должен быть главным признаком разграничения видов правового поведения. Обоснована нецелесообразность применения критерия соответствия поведения правовым нормам для разграничения противоправного и правомерного видов поведения.

Рассмотрена категория правового принуждения, расширено представление о правовом принуждении как элементе механизма правового поведения. В исследовании акцентируется внимание на неуместности восприятия правового принуждения как средства ограничения свободы индивида. Обосновано, что принуждение является инструментом интеграции в сознание индивидов политико-правовых идей касательно целесообразного, допустимого и запрещенного, содержания правовых предписаний и возможности наступления неблагоприятных

последствий в случае их нарушения. Определено, что правовое принуждение влияет на процесс детерминации правового поведения в трех аспектах – нормативном, коммуникативном и психологическом.

Ключевые слова: правовое поведение, механизм правового поведения, правовая активность, фактор поведения, коммуникативный аспект, символизм, дихотомия правового поведения, правовое принуждение.

SUMMARY

Honcharuk A. The mechanism of legal behavior (general theoretical aspect). – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Sciences in specialty 12.00.01 – theory and history of state and law, history of political and legal doctrines.– National Pedagogical Dragomanov University . – Kyiv, 2016.

In the dissertation investigated the phenomenon of the mechanism of legal behavior as the process of factors personal beliefs, motivation on the consciousness of the subject. Defined conditions of historiographical research of legal behavior and approach to periodization of scientific knowledge in the subject depending on the specific historical era and beliefs prevailing in society.

Provided the author's approach to the concepts of «legal behavior», «legal mechanism behavior», describing the characteristics of these categories, established their place in the related concepts. Analyzed the composition, structure, mechanism under legal behavior, singled out its elements -factors, legal settings, motives and incentives.

It was established that the legal behavior has communicative and symbolic purpose, which is to create a universal means of interaction within a single system of signs and symbols – law, implemented through legal behavior.

Defined the role of factors of legal behavior as social reality and personal beliefs that influence on the determination of person`s legal behavior, and is classified species such factors. Suggested application of the criterion of significance as evaluation category that describes the meaning and role of an objective legal impact, subjectively, legal and social factors on the development of legal behavior of individuals.

Proved that the entire amount of legal behavior manifestations exist in two opposite ways – lawful and unlawful behavior that are dichotomous nature and logically related. Established that the concept of «unlawful behavior» most meets the requirements placed on the opposite term, which is antagonistic to lawful behavior. Assumptions harm criterion for public relations should be a central feature of differentiation of types of legal behavior. Grounded unreasonableness application eligibility conduct legal norms for distinguishing lawful and unlawful behaviors.

Category considered law enforcement, expanded the idea of law enforcement as part of the mechanism of legal behavior. Determined that the law enforcement action on the determination of legal behavior in three areas – normative, communicative and psychological.

Keywords: legal behavior, mechanism of legal behavior, legal activity, behavior factor, communicative aspect, symbolism, dichotomy, legal behavior, legal coercion.

Підписано до друку 23.02.2016 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 043
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.